

command. And, as sources confirm, the local Ukrainian population has requested assistance from the Romanian occupation authorities to suspend robbery and extortion of Polish troops.

Once at the beginning of July 1919 Polish troops launched an offensive against the army of West Ukrainian People's Republic, Romanian command has reviewed the troops deployment in northern Bessarabia, Bukovina and in Pokuttya and during the second half of August 1919 with the Romanian army it evacuated Pokuttya and Galician Hutsulshchyna. The territory of southeast part of Galicia was in the hands of Poland.

Keywords: *Pokuttya, Galician Huzulschyna, Entente, occupation, occupation authorities, military administration.*

УДК94:351.776.3 (477+430) «1990/2014»

**Тетяна Черкас
(Київ)**

ДІЯЛЬНІСТЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ ТА НІМЕЧЧИНИ З ПОШУКУ Й ПЕРЕПОХОВАННЯ ЖЕРТВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1990-ТІ – 2014 РР.)

Автором аналізується діяльність громадських інституцій України та Німеччини в контексті проблеми пошуку й перепохованням жертв Другої світової війни наприкінці ХХ-го – на початку ХХІ ст. Розглядається робота Народного союзу Німеччини з догляду за військовими похованнями, Всеукраїнського громадського об'єднання «Союз «Народна пам'ять» та інших громадських організацій обох країн з пошуку, ексгумації, перепоховання та увічнення пам'ять жертв Другої світової війни на території України у 1991-2014 рр.

Ключові слова: *Україна, Федеративна Республіка Німеччина, Друга світова війна, жертви війни, пошукові організації, ексгумація, перепоховання.*

У ХХ ст. теренами України пройшли дві світові війни, а мільйони українців стали жертвами жорстоких репресій на політичному й етнічному ґрунті. Нажаль, до цього часу однією з «білих плям» в історії ХХ ст. залишається сумний мартиролог жертв останньої світової війни, сотень тисяч невідомих, зниклих безвісти, полеглих на фронтах, загиблих під час визвольних змагань, жертв репресій, голодоморів і каральних операцій, борців за волю України. Тисячі людських тіл було нашвидкуруч засипано землею у вирвах від вибухів авіабомб і снарядів, бездушно скинуто у ями, придорожні кювети, яри та колодязі. Саме цим зумовлено актуальність нашого дослідження.

За часів СРСР пошукові загони, що займалися розшуком місць поховань та встановленням прізвищ полеглих, опікувалися виключно могилами червоноармійців. Поховання ж ворога – німецьких солдатів і офіцерів – цілеспрямовано нищилися. Із здобуттям незалежності Україна, як і будь-яка інша цивілізована країна світу, обрала шлях дотримання загальнолюдських цінностей, й на рівні держави і громадянського

суспільства взяла на себе зобов'язання опікуватись місцями поховань жертв війн та політичних репресій [8, с. 19]. В сучасній Україні справа збереження пам'яті про жертви минулої війни не лише набула суспільної й наукової актуальності, але й отримала реальне вирішення через діяльність державних і громадських інституцій, що опікуються проблемою пошуку й перепоховання жертв війни. Окремі аспекти проблематики військової некрополістики періоду Другої світової вивчалися в працях В. Левикіна [15], О. Потильчака [14]. Про поховання жертв війни йдеться у рішеннях державних і громадських інституцій, ця проблематика час від часу обговорюється на науково-практичних конференціях різного рівня, потрапляє на сторінки друкованих засобів масової інформації, звучить в радіо і телеэфірі. Відтак, спроби наукового осягнення проблеми пошуку й перепоховання жертв Другої світової війни губляться в публіцистичному й суспільному дискурсі. До цього часу якогось спеціального узагальнюючого наукового дослідження з цієї теми не існує.

Виходячи із зазначеного вище, автор статті поставила за мету здійснити комплексний аналіз діяльності громадських інституцій України та Німеччини в контексті проблеми пошуку й перепохованням жертв Другої світової війни наприкінці ХХ-го – на початку ХХІ ст.

Сьогодні найвідомішими громадськими ініціативами, члени яких повертають із небуття імена загиблих і закатованих людей, займаються ексгумацією й перепохованням решток загиблих, облаштуванням цвинтарів, спорудженням меморіалів жертвам війни в Україні є Товариство пошуку жертв війни «Пам'ять» та Всеукраїнське громадське об'єднання «Союз «Народна пам'ять» [8, с. 20].

Як видно з статуту Товариства пошуку жертв війни «Пам'ять», основною метою його діяльності є виявлення й перепоховання жертв воєнних дій періоду Першої та Другої світових воєн, визвольних змагань, політичних репресій, відновлення та впорядкування меморіальних (військових) цвинтарів, наукове дослідження ходу бойових операцій та конкретних місць боїв з історико-просвітницькою метою. Серед головних завдань цієї громадської ініціативи визначені: організація й проведення пошуково-дослідницьких робіт з метою виявлення, ідентифікації та перепоховання жертв світових воєн, українсько-польської війни 1918-1919 рр., боротьби УПА 1940-1950-х рр. на території Західної України; впорядкування меморіальних некрополів і здійснення громадського контролю за станом їх збереження; співпраця з міжнародними організаціями з метою ідентифікації представників воюючих сторін; проведення наукових

розкопок у місцях боїв з метою відновлення історичної правди про перебіг бойових дій на території Західної України; збір архівних матеріалів, меморіальної літератури, свідчень очевидців про події війн і Визвольних Змагань; збір і дослідження військово-історичних пам'яток, передача їх на зберігання до музеїв, інших державних інституцій; пропаганда загальнолюдських культурних і моральних цінностей серед населення і, зокрема, молоді; національно-патріотичне виховання підростаючого покоління [7].

На початку 2011 р. за ініціативою Дніпропетровської обласної громадської організації «Історико-пошукова організація «Пошук-Дніпро» розпочався процес об'єднання регіональних громадських організацій України, що займаються пошуковою дослідницькою діяльністю в рамках чинного законодавства. Бажання створити єдину мережу професійних пошуковців підтвердили керівники громадських організацій відповідного спрямування з 22 областей України. Було створено організаційний комітет з проведення об'єднання, який розробив проект програмних засад, принцип роботи, перспективну програму діяльності й статут. Організаційний комітет ініціював проведення I Всеукраїнського з'їзду пошукових організацій України та створення його делегатами Всеукраїнського громадського об'єднання «Союз «Народна пам'ять». З'їзд відбувся 18 червня 2011 р. у Києві. 130 представників пошукових організацій із 22-х областей України, ухвалили рішення про створення Всеукраїнського громадського об'єднання «Союз «Народна пам'ять». Учасники заходу ухвалили Меморандум I Всеукраїнського з'їзду пошукових організацій України, у якому визначили першочергові завдання, окреслили проблеми, що стоять перед пошуковим рухом України, та визначили шляхи й засоби їх вирішення [5].

Головними завданнями організації її члени визначили: увічнення пам'яті про воїнів, загиблих під час Другої світової війни, та жертв політичних репресій; пошук, ідентифікація та гідне перепоховання останків загиблих; збереження національної культурної спадщини; патріотичне виховання молоді; створення рішучого громадського і державного заслону на шляху мародерів, яких називають «чорними» копачами; виведення офіційного пошукового руху України на якісно новий рівень, гуртування професійних пошуковців, які діють в законодавчому полі; напрацювання концепції розвитку вітчизняної пошукової дослідницької діяльності; узгодження дій та об'єднання зусиль державних і громадських організацій щодо вдосконалення чинного законодавства у сфері пошукової діяльності. Офіційні пошукові організації протягом 2011 р. провели в Україні понад 350

пошукових експедицій, виявили рештки близько 1000 загиблих, повернули імена більше ніж 50 полеглим героям. Завдяки роботі пошуковців близько 6000 імен були занесені до Книги пам'яті [5].

У серпні 2011 р. правлінням ВГО «Союз «Народна пам'ять» і Державною архівною службою України було підписано Меморандум про співпрацю. Це не лише полегшило доступ пошуковців до архівних матеріалів і найбільшої на пострадянському просторі документальної бази Центрального архіву Міністерства оборони Росії, а й дозволило удосконалити роботу власне архівних установ. За ініціативою ВГО «Союз «Народна пам'ять» при Міністерстві регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, створена робоча група з представників пошукових організацій, спеціалізованих підприємств, істориків і представників органів охорони культурної спадщини більшості областей України. Першочерговим завданням робочої групи було реформування Державної міжвідомчої комісії у справах увічнення пам'яті учасників антитерористичної операції, жертв війни та політичних репресій і вдосконалення пошукового законодавства [16].

Із 1993 р. на підставі дозволів місцевих органів влади розпочинає свою діяльність в Україні міжнародна гуманітарна організація – Народний Союз Німеччини з догляду за військовими могилами [20, с.286]. Ця громадська організація має довгу історію. Вона була заснована 16 грудня 1919 р. як громадська ініціатива, що взяла на себе функцію догляду за могилами полеглих у Першій світовій війні. До початку 1930-х рр. «Народний Союз» обладнав велику кількість військових поховань, а після 1933 р. керівництво і члени Союзу працювали в межах ідеології і практики нацистського рейху. Облаштування німецьких солдатських кладовищ періоду Другої світової війни взяла на себе похоронна Служба Вермахту.

Починаючи з 1946 р. за короткий час Народному Союзу в Німеччині вдалося облаштувати понад 400 військових кладовищ. У 1954 р уряд ФРН доручив Народному Союзу пошук німецьких військових поховань за кордоном, вжиття заходів щодо їх збереження й догляду за ними. Діючи в рамках двосторонніх міждержавних угод, Народний Союз виконує свої завдання в Європі і Північній Африці. Під його опікою перебувають 832 військові кладовища в 45-ти країнах світу із загальним числом похованих близько 2,7 млн. осіб. Станом на 2014 р. у штаті Народного Союзу працював 571 співробітник, а різноманітні завдання організації виконували тисячі волонтерів у різних країнах [9].

Основа для співпраці пошукових організацій Німеччини і України була закладена ще у другій половині 80-х рр. ХХ ст. Зокрема, 13 червня 1989 р. під час меморіальних заходів на кладовищі радянських воїнів в Штукенброці-Зенне відбулася зустріч дружини тодішнього глави СРСР М. Горбачова – Раїси Максимівни й дружин федерального канцлера ФРН і прем'єр-міністра землі Північний Рейн-Вестфалія Ханнелори Коль і Христини Рау. Візит високих гостей звернув увагу місцевого населення на кладовище радянських воїнів – військовополонених шталагу № 326, через який за роки війни пройшло понад 280 тис. радянських військовополонених [2, с.71].

Робота Народного союзу в Україні ґрунтується на двохсторонній міждержавній Угоді про догляд за могилами загиблих воїнів між Урядом ФРН та Україною. Договір урегульовує становище з могилами воїнів, загиблих під час Першої і Другої Світових війн, що знаходяться на території обох країн, прагнучи забезпечити збереження і догляд за цими могилами гідним чином і відповідно до положень діючого міжнародного гуманітарного права [19, с. 93].

У зв'язку з цим розвиток пошукового руху був можливим виключно в правовому полі держави. В Україні формування такого законодавства відбувалося ситуативно й з великими часовими інтервалами. В результаті склалася вкрай суперечлива й розмита система, що, легітимізуючи пошукову діяльність, невинуватно ускладнювала її й перешкоджала якісному виконанню пошукових завдань [10].

Чи не єдиним законодавчим, який на сьогодні має пряме відношення до проведення пошукових робіт не в декларативному, а в технічному аспекті, є Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р. №1805-111 [4, с.32]. На думку В. Олещенка, даний Закон є ідеально збалансованим і несуперечливим актом, що дає в руки пошуковців інструмент для роботи в законодавчому полі України. Але складність полягає в тому, що згаданий Закон є базовим і охоплює виключно широкий спектр питань, що стосуються охорони культурної спадщини в цілому. Пошукова ж складова розглядається їм лише побіжно, як один з аспектів, що мають відношення до даної теми. У той же час профільного закону, який би, ґрунтуючись на положеннях базового законодавства, конкретизував і унормував саме пошукову сферу, в Україні на сьогодні не існує [10].

Звертаючись до підзаконних актів, покликаних впорядкувати пошукову діяльність, необхідно перш за все розглянути «Порядок організації робіт з пошуку і облаштування поховань жертв війни та політичних репресій», введеним Постановою Кабінету міністрів України «Про затвердження

комплексної програми пошуку і облаштування поховань жертв війни та політичних репресій» від 20 грудня 2000р. №1867 [13, с. 53]. Про те, що ця урядова постанова з'явилася лише завдяки обставинам і конкретній ситуації говорить вже його назва – головна мета Постанови 1867 це затвердження комплексної програми, дія якої передбачалося до 2005 року, пізніше дію програми було продовжено до 2010 р. Подальшої пролонгації не було [10].

При цьому «Порядок організації робіт з пошуку й облаштування поховань жертв війни та політичних репресій» [11] залишився єдиним документом відповідного рівня, нормує порядок організації й проведення пошукових робіт. І хоча ряд позицій цього документа можна визнати задовільними, особливо в частині залучення до пошукової діяльності громадських організацій, все ж не можна не відзначити крайню недосконалість цього нормативного акту. В одних своїх положеннях він прямо суперечить Закону України «Про охорону культурної спадщини», в інших – вводить невиправдані обмеження, що призводять до порушення технології дослідження і, як наслідок, веде до втрати інформації, яка могла бути отримана в результаті пошуку, так і самого об'єкта дослідження.

На підставі згаданого «Порядку» від 20 грудня 2000 р. був виданий Наказ Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства «Про затвердження тимчасового порядку здійснення на території України пошуку, ексгумації та перепоховання останків осіб, які загинули в результаті воєн, депортацій та політичних репресій і облаштування місць їх поховання» [12, с. 38]. Даний документ конкретизує деякі положення Постанови №1867 а також вводить ряд форм пошукової документації. На жаль, Наказ №193 не тільки зберіг всі помилки попереднього документа, але і додав до них ряд нових недоречностей [10].

Згідно різних оцінок істориків в роки Другої світової війни в Україні загинуло близько 300 000 німецьких військовослужбовців. До цього слід додати ще приблизно 100 000 померлих німецьких військовополонених і невідому кількість безвісно зниклих [20, с.287]. З 1993 р. по 1995 р. була проведена ексгумація 1010 військових поховань із приблизною кількістю 93 500 похоронених на них осіб [14, с.163].

На середину 2000-х рр. кількість проведених в Україні ексгумацій скоротилась. На думку одного з керівників Народного Союзу Німеччини Ханса-Ульріха Шрадера головна проблема – плюндрування могил і мародерство, насамперед в Східній Україні, зі сторони так званих пошуковців. Витрати на ексгумаційні роботи поступово зростали. Станом на 2006 р. середня кількість ексгумацій на одне кладовище складала 50 осіб (без

врахування території АР Крим). Частка ідентифікованих останків складала приблизно 40% [20, с. 287].

Хоча бойові дії точилися практично на всій території України, особливо активно ексгумаційні роботи тривають лише у Київській, Дніпропетровській, Львівській, та деяких інших областях. Така географія пов'язана з тим, що саме в цих регіонах працюють офіційні пошукові загони. Офіційні археологи на кожен експедицію отримували два дозволи: від Міністерства культури України й Державної міжвідомчої комісії з питань увічнення пам'яті жертв війни та репресій, яка діяла при Мінрегіонбуді. Ці два документи зобов'язують пошуковців перепоховати останки, узгодивши місце перепоховання з місцевою владою. Натомість, більша частина громадських організацій, які начебто займаються розкопками, створені для прикриття «чорної» археології. На думку Я. Онищука «[...] посвідчення їм потрібні лише для того, щоб показати їх ліснику чи голові сільради, аби ті відчепились [...]» [18, с. 40]. Невиправдане використання в корисливих цілях інформації, яку вони отримують від Німецького відомства (WASSt) з метою розшукати особисті дані родичів власної фінансової наживи. Частка ідентифікованих останків на повністю пограбованих кладовищах становить 5-10% [20, с. 287].

Завдяки співпраці Народного Союзу Німеччини та українського «Союзу «Народна пам'ять» в останні роки відновлено приблизно 3 000 колишніх поховань вояків Вермахту, проте перевезення останків до Німеччини неможливе. Кілька десятків років німецькі цвинтарі в нашій країні були занедбані, зрештою, який міг бути за ними догляд, якщо вони навіть не перебували на обліку в місцевих органах влади? Ситуація почала змінюватися після 1996 р., коли дві держави підписали угоду про догляд за військовими могилами [19, с. 93]. Німці підійшли до справи по-особливому: на основі закинутих військових цвинтарів створили п'ять збірних, куди звезли знайдені останки відразу з кількох областей. Такі цвинтарі є в Харкові, Кіровограді, поблизу Києва (Віта-Поштова), у селі Гончарному біля Севастополя та селі Потелич Жовківського району Львівської області [18, с.41].

Окрім цього, існують кладовища військовополонених. «Таку політику вони проводять у всіх державах, де наявні німецькі поховання, це набагато зручніше й дешевше», – пояснює Володимир Мотика, директор ПП «Гарант», уповноваженого проводити розкопки німецьких військових могил у Західній Україні. Раніше в Потеличі було поховано 1 500 німців, однак 1997 р. до цього цвинтаря долучили 3 га. землі, й тепер там спочиває близько

13 000 осіб [18, с.42] 5 збірних кладовищ, кожне приблизно на 40 000 осіб (у сумі – 200 000). Цього достатньо, немає необхідності в подальших кладовищах в Україні.

Із приблизно 300 000 загиблих і похованих в Україні військовослужбовців Вермахту орієнтовно 50% вже неможливо перепоховати (кладовища зруйновані, забудовані, на деяких проводилися повторні поховання). В Україні за даними Державної міжвідомчої комісії у справах увічнення пам'яті учасників антитерористичної операції, жертв війни та політичних репресій існує 526 кладовищ військовополонених, на яких поховані 70-100 тис. німецьких військовослужбовців. Поіменна інформація є приблизно для 72 000 чоловік. За орієнтовними оцінками близько 30 000 померлих військовополонених не були зареєстровані. Народний Союз принципово не робить відмінності між загиблими військовослужбовцями Вермахту і померлими в полоні німецькими солдатами. І ті, й інші – жертви війни, що заслуговують гідного місця поховання. Організацією встановлено місце розташування 385 кладовищ військовополонених в Україні, їх стан задокументовано. Кількість похованих на кладовищах військовополонених: від 100 до понад 2000. Народний Союз доглядає за 12 відновленими кладовищами військовополонених (разом приблизно 18 000 померлих німецьких військовополонених) [20, с. 289].

Серед заходів за участю вітчизняних пошуковців, що відбувались в Україні в досліджуваній період, слід відмітити Вахту Пам'яті на Софіївських висотах в Дніпропетровській області, міжнародну пошукову експедицію «Міус – фронт» на території кургана «Савур-могила» в Донецьку, вахту пам'яті в Умані, міжнародну гуманітарну пошукову експедицію «Черемха 2013», пошукову Вахту «Спадкоємець Перемоги» в Одесі, пошукову Вахту «Пам'ять жива!» в Баришівському районі Київської області [3].

«Вахта Пам'яті» – це короткочасна (до 10-14 днів) пошуково-дослідницька експедиція, направлена на пошук і увічнення пам'яті жертв Другої світової війни. Назва «Вахта Пам'яті» - народилась у 1980-ті рр. в ході перших подібних пошуково-меморіальних експедицій. Мета заходу – пошук загиблих на місцях боїв; виявлення посмертних медальйонів, інших особистих речей, що дозволяють ідентифікувати особу воїна. Традиційно Вахта Пам'яті завершується церемонією урочистого перепоховання знайдених решток з воїнськими почестями і за релігійним обрядом. Основний склад учасників – це волонтери з пошукових організацій України й інших країн [1].

За оцінками фахівців Державної міжвідомчої комісії у справах увічнення пам'яті жертв війни і політичних репресій, лише у 2013 р. в Україні було знайдено 1 790 останки радянських бійців, полеглих на полях війни. З них 1 564 особи – пошуковими організаціями, що входять у ВГО «Союз «Народна пам'ять» (для порівняння в 2012 році – 1 396). Встановлено імена – 273. Проведено урочистих перепоховань – 43. До музею передано 4 480 експонатів. Проведено 2 міжнародні конференції, 313 експедицій, серед яких 12 міжнародних. Державна служба України з надзвичайних ситуацій знищила 150 000 одиниць боєприпасів часів війни з яких 16 % (29 308 тис.) передано пошуковцями (за 2012 рік – було передано 25 867).

Отже, підводячи підсумки аналізу проблеми діяльності громадських інституцій України та Німеччини щодо пошуку й перепохованням жертв Другої світової війни у 1990-х – 2014 рр. слід зазначити, що за період незалежності України ставлення до пам'яті жертв війни змінилося. На відміну від часів СРСР, коли пам'ять про жертви війни ідеологізувалася, нині це питання вирішується на засадах міжнародного гуманітарного права та двохсторонніх міждержавних угод. Особливого значення в цьому контексті набуває співпраця громадських і державних інституцій України та ФРН. В основі цієї співпраці знаходиться обопільна зацікавленість сторін у вирішенні однієї з проблем, що є наслідком війни – пошуку і поховання загиблих військовослужбовців, встановлення імен загиблих, увіковічення пам'яті про них.

На відміну від України, Німеччина має чималий досвід громадської ініціативи в облаштуванні місць поховань жертв війни. Починаючи з 1996 р. цей досвід було перенесено й в Україну, де розгорнув свою діяльність Народний союз Німеччини з догляду за військовими похованнями. З початку 2000-х рр. досвід діяльності німецької сторони був використаний і вітчизняними пошуковцями-дослідниками. В результаті об'єднання регіональних пошукових організацій у 2011 р. було створено ВГО «Союз «Народна пам'ять», що взяв на себе функцію координатора зусиль громадськості з пошуку та перепоховання решток жертв війни.

На заваді діяльності вітчизняних пошуковців стоїть як недосконале законодавство, що скоріше гальмує, аніж сприяє пошуковій діяльності, так і незаконна «робота» так званих «чорних археологів». Відтак, законодавство України в пошуково-меморіальній сфері вимагає негайного й кардинального удосконалення. Передусім йдеться про необхідність прийняття профільного Закону, що повністю узгоджувався б із Законом України «Про охорону

культурної спадщини» та усував суперечності в профільних підзаконних актах.

Актуальними для пошукового руху України 1991-2014 рр. проблемами залишалися брак професійних кадрів серед учасників цих громадських ініціатив та недостатнє фінансування робіт із пошуку та перепоховання загиблих жертв війни.

Джерела та література:

1. «Вахта Памяти» Поиск погибших и без вести пропавших воинов период Великой Отечественной войны // Буклет. – Б.д; б.м
2. Вернер Буш. Лагерь советских военнопленных 326 Зенне // Військовий полон та інтернування. 1939-1956. Погляд через 60 років / Матеріали міжнародної наукової конференції 2-4 червня 2006 р. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – С. 336.
3. ВОО «Союз «Народна пам'ять». Мы продолжаем поиск // Буклет. – Б.д; б.м
4. Закон України «Про охорону культурної спадщини.» // Офіційний вісник України. – 2000. – №27. – С. 32
5. Історія створення організації // Союз народна пам'ять [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ua.unm.org.ua/Історія-створення/>
6. Клаус-Дитер Мюллер Советские и немецкие военнопленные и интернированные (Научно-исследовательский проект) //Військовий полон та інтернування. 1939-1956. Погляд через 60 років /Матеріали міжнародної наукової конференції 2-4 червня 2006 р. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – С. 336
7. Кожен повинен знати де спочили його рідні // Товариства пошуку жертв війни «ПАМ'ЯТЬ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.memoria.com.ua/index.php?option=com_frontpage&Itemid=17&lang=uk
8. Маркарян А. Шана живих до вічно живих / А. МАРКАРЯН // «Камуфляж». – 2007. – №11. – С. 19.
9. Народный союз Германии по уходу за военными могилами // Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e. V [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.volksbund.de/ru/volksbund.html>
10. Олещенко В. В. Современное поисковое движение Украины - правовые основы, проблемы и перспективы / В. В. Олещенко // Доклад на Международной конференции «Память жива!». – К.: «Союз «Народна пам'ять», 2013 г.
11. Постанова від 02.08.1996р. №897 "Про Державну міжвідомчу комісію у справах увічнення пам'яті учасників антитерористичної операції, жертв війни та політичних репресій" [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України. – 1996. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/897-96-п>.
12. Постанова від 09.06.2006 р. №193 "Про затвердження Тимчасового порядку здійснення на території України пошуку, ексгумації та перепоховання останків осіб, які загинули внаслідок воєн, депортацій . // Офіційний вісник України. – 2006. – №33. – С. 38.
13. Постанова від 20.12.2000 р. №1867 «Про затвердження Комплексної програми пошуку і впорядкування поховань жертв війни та політичних репресій.» // Офіційний вісник України. – 2001. – №51. – С. 53
14. Потильчак О. В. Радянський військовий полон та інтернування в Україні (1939–1954) / О. В. Потильчак. – К. : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2004. –

482 с.

15. Поховання німецьких військовополонених часів Другої світової війни на території України. Збірка документів / Упор. В. Левикін (Серія «Архівні та «Агіографічні джерела української історичної думки» – Вип.6.; Серія екрополістика в Україні» – Вип.2 (7)). – К., 2002.

16. Проблемы поискового движения Украины необходимо решать с помощью государства // Союз народная пам'ять – [Електронний ресурс]. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <http://ru.unm.org.ua/Проблемы-поискового-движения-Укр/>

17. Результаты работы за 2013 год // Буклет. – Б.д; б.м

18. Сирцов О. Вічний сон забутих солдатів / О. Сирцов. // Тиждень. – 2013. – №17. – С. 40.

19. Угода між Урядом України і Урядом Федеративної Республіки Німеччина про догляд за могилами загиблих воїнів в Україні і Федеративній Республіці Німеччина. // Офіційний вісник України. – 2009. – №94. – С. 93

20. Ханс-Ульрих Шрадер Результаты работы народного союза Германии в Украине за последние 12 лет //Військовий полон та інтернування. 1939-1956. Погляд через 60 років /Матеріали міжнародної наукової конференції 2-4 червня 2006 р. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – С. 336

References

1. «Vakhta Pamyati» Poisk pogiblich i bez vesti propavshi voinov period Velikoy techestvennoy voyny // Buklet. – B.d; b.m

2. Verner Bush. Lager sovetskikh voennoplennykh 326 Zenne // Viyskoviy polon ta internuvannya. 1939-1956. Poglyad cherez 60 roktiv / Materiali mizhnarodnoï naukovoï konferentsii 2-4 chervnya 2006 r. – K.: Parlamentske vid-vo, 2008. – S. 336.

3. VOO «Soyuz «Narodna pam'yat». My prodolzhaem poisk // Buklet. – B.d; b.m

4. Zakon Ukraini «Pro okhoronu kulturnoi spadshchiny» // Ofitsiynyi visnik Ukraini. – 2000. – №27. – S. 32

5. Istoriya stvorenniya organizatsii // Soyuz narodna pam'yat [Yelektronniy resurs] – Rezhim dostupu: <http://ua.unm.org.ua/Istoriya-stvorenniya/>

6. Klaus-Diter Myuller Sovetskie i nemetskie voennoplennye i internirovannye (Nauchno-issledovatel'skiy proekt) //Viyskoviy polon ta internuvannya. 1939-1956. Poglyad cherez 60 roktiv /Materiali mizhnarodnoï naukovoï konferentsii 2-4 chervnya 2006 r. – K.: Parlamentske vid-vo, 2008. – S. 336

7. Kozhen povinen znati de spochili yogo ridni // Tovaristva poshuku zhertv viyni «PAM'YaT» [Yelektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: http://www.memoria.com.ua/index.php?option=com_frontpage&Itemid=17&lang=uk

8. Markaryan A. Shana zhivikh do vichno zhivikh / A. MARKARYAN // «Kamuflyazh». – 2007. – №11. – S. 19.

9. Narodnyy soyuz Germanii po ukhodu za voennymi mogilami // Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e. V [Yelektronniy resurs] – Rezhim dostupu: <https://www.volksbund.de/ru/volksbund.html>

10. Oleshchenko V. V. Sovremennoe poiskovoe dvizhenie Ukrainy - pravovye osnovy, problemy i perspektivy / V. V. Oleshchenko // Doklad na Mezhdunarodnoy konferentsii «Pamyat zhiva». – K.: «Soyuz «Narodna pamyat», 2013 g.

11. Постанова від 02.08.1996р. №897 "Pro Derzhavnu mizhvidomchu komisiyu u spravakh uvichnennya pam'yati uchasnikiv antiteroristichnoi operatsii, zhertv viyni ta politichnikh represiy" [Yelektronniy resurs] // Kabinet Ministriv Ukraini. – 1996. – Rezhim dostupu do resursu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/897-96-p>.
12. Постанова від 09.06.2006 р. №193 "Pro zatverdzhennya Timchasovogo poryadku zdiysnennya na teritorii Ukraini poshuku, ekskumatsii ta perezpohovannya ostankiv osib, yaki zaginuli vnaslidok voen, deportatsiy. // Ofitsiynyi visnik Ukraini. – 2006. – №33. – S. 38.
13. Постанова від 20.12.2000 р. №1867 «Pro zatverdzhennya Kompleksnoi programi poshuku i vporyadkuvannya pokhovan zhertv viyni ta politichnikh represiy.» // Ofitsiynyi visnik Ukraini. – 2001. – №51. – S. 53
14. Potilchak O. V. Radyanskiy viyskoviy polon ta internuvannya v Ukraini (1939–1954) / O. V. Potilchak. – K.: Vid-vo Nats. ped. un-tu im. M. P. Dragomanova, 2004. – 482 s.
15. Pohovannya nimetskikh viyskovopolonenikh chasiv Drugoi svitovoi viyni na teritorii Ukraini. Zbirka dokumentiv / Upor. V. Levikin (Seriya «Arkhivni ta «Agiografichni dzherela ukraïnskoi istorichnoi dumki» – Vip.6.; Seriya ekropolistika v Ukraini» – Vip.2 (7)). – K., 2002.
16. Problemy poiskovogo dvizheniya Ukrainy neobkhodimo reshat s pomoshchyu gosudarstva // Soyuz narodnaya pam'yat – [Yelektronniy resurs]. – 2012. – Rezhim dostupu do resursu: <http://ru.unm.org.ua/Problemy-poiskovogo-dvizheniya-Ukr/>
17. Rezultati roboti za 2013 god // Buklet. – B.d; b.m
18. Sirtsov O. Vichniy son zabutikh soldativ / O. Sirtsov. // Tizhden. – 2013. – №17. – S. 40.
19. Uгода mizh Uryadom Ukraini i Uryadom Federativnoi Respubliki Nimechchina pro doglyad za mogilami zagiblichk voyniv v Ukraini i Federativniy Respublitsi Nimechchina. // Ofitsiynyi visnik Ukraini. – 2009. – №94. – S. 93
20. Khans-Ulrikh Shrader Rezultaty raboty narodnogo soyuza Germanii v Ukraine za poslednie 12 let //Viyskoviy polon ta internuvannya. 1939-1956. Poglyad cherez 60 roki /Materiali mizhnarodnoi naukoivoi konferentsii 2-4 chervnya 2006 r. – K.: Parlamentske vid-vo, 2008. – S. 336

Аннотация

Автором анализируется деятельность общественных институтов Украины и Германии в контексте проблемы поиска и перезахоронения жертв Второй мировой войны в конце XX - начале XXIв. Рассматривается работа Народного союза Германии по уходу за военными захоронениями, Всеукраинского общественного объединения «Союз» Народная память »и других общественных организаций обеих стран по поиску, эксгумации, перезахоронения и увековечения памяти жертв Второй мировой войны на территории Украины в 1991 -2014 гг.

Ключевые слова: *Украина, Федеративная Республика Германия, Вторая мировая война, жертвы войны, поисковые организации, эксгумация, перезахоронения*

Annotation

In the XX century in Ukraine have been two world wars and millions of Ukrainian became victims of brutal repression on political and ethnic grounds. Unfortunately, by this time one of the "white spots" in the history of XX century is sad period victims of the last world war, hundreds of thousands of unidentified missing persons who died at the front, who died during the

liberation struggle, victims of repression, famine and punitive operations, fighters for freedom of Ukraine. Thousands of human bodies were hastily covered with earth to pluck from the explosions of bombs and shells, heartless dumped in pits, roadside ditches, gullies and pits

The author analyzes activity community institutions of Ukraine and Germany in the context of search and reburial of victims of World War II the end of the XX - the the beginning of XXI century. Consider the work German War Graves Commission, Ukrainian public association "Union" People's memory" and other public activity community of the two countries in search exhumation reburial and perpetuate the memory of victims of World War II in Ukraine in 1991-2014 years.

The purpose of this article carries out a comprehensive analysis of public institutions in Ukraine and Germany in the context of search and reburial of victims of World War II in the late XX - early XXI century.

The objects of the research in the article are the social organizations to search and reburial of victims of World War II in international relations Ukraine and the Federal Republic of Germany.

The subject of the study is the work and development of NGOs in cooperation Ukraine and Germany.

Keywords: Ukraine, Federal Republic of Germany, World War II, victims of war, of search, exhumation, reburial

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 94: 801. 82 (477) «1932/1933»

Євгеній Павловський
(Київ)

ГОЛОДОМОР 1932-1933РР У СВІТЛІ ОПУБЛІКОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

Статтю присвячено дослідженню джерельної бази українського голодомору на основі якої стало можливим дослідження наукової проблематики голодомору. Головна увага в статті звертається на архівні документи, що були раніше не опубліковані, а також на збірники документів опублікованих на початку 90 рр. Також дається аналіз джерельних досліджень голодомору багатьма українськими науковцями. Актуальність даної статті полягає в тому, що дана наукова проблематика була практично недослідженою в радянські часи оскільки радянська влада будь-якою ціною намагалася приховати навіть сам факт голодомору в Україні. Лише з розпадом СРСР та проголошенням незалежності України вітчизняні науковці отримали повноцінну можливість досліджувати тематику українського голодомору. Необхідно, щоб сучасне українське суспільство добре засвоювало трагічні уроки минулого і робили все можливе, щоб у майбутньому подібного більше не повторювалося.

Ключові слова: джерельна база, голодомор, архівні документи, громадські організації, геноцид.

Основною джерельною базою з вивчення проблематики голодомору 1932-1933 рр. в Україні та діяльності українських та закордонних